

Tymoshchuk I. Formuvannya moral'no-etychnoyi vidpovidal'nosti osobystosti maybutn'oho praktychnoyi psykholohiyi [Formation of moral and ethical responsibility of future applied psychologist]: avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiya» / I. Tymoshchuk: Tsentral'nyy instytut pislyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity APN Ukrayiny.– K.,2003.–20 p.

5. Фольваркова В. Показники та рівні розвитку моральної свідомості особистості / В. Фольваркова // Дошкільна освіта. – 2004. – №3(5) – С. 15-19.

Fol'varkova V. Pokaznyky ta rivni rozvytku moral'noyi svidomosti osobystosti [Indices and levels of moral consciousness] / V. Fol'varkova // Doshkil'na osvita. – 2004. – №3 (5) – P. 15–19.

УДК 2.211.2

М. В. Ярощук

Received: September 2, 2017

Received: September 23, 2017

Accepted: October 19, 2017

ВИДИ РЕЛІГІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ДИСПОЗИЦІЙНИХ І ОПЕРАЦІОНАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

У статті визначено основні проблеми емпіричного дослідження релігійності особистості: питання психометричної валідності запропонованих методик, репрезентативності вибірок, а також крос-культурна чутливість методів для дослідження релігійності у різних національно-культурних просторів. Встановлено, що релігійність – це дотримання і виконання своїх вірувань і практик у конкретній релігійній інституції, тоді як духовність має більшою мірою досвідні і особистісні конотації. Особистість може бути духовною без релігійності та виявлятися поза релігійним контекстом. Визначено два рівні релігійності особистості: диспозиційний рівень, представлений особистісними рисами, станами і властивостями, які пов'язані із релігійністю особистості, а операціональний рівень виявляється у міжособовій взаємодії. За результатами факторного аналізу визначено сім видів релігійності особистості: релігійно-моральний, релігійно-тривожний, релігійно-формальний, релігійно-інтуїтивний, релігійно-нормативний, релігійно-консервативний. До основних диспозиційних характеристик увійшли особистісні риси, стани і

© Ярощук М.В., 2017

властивості: чутливість, емпатія, тривожність, розвинена уява, стриманість, консервативність, підлеглість, несміливість, емоційна, інферентна і голістична інтуїція, а до операціональних характеристик належать керування власними емоціями, вираження емоцій, домінування негативних/позитивних емоцій, ступінь вираженості емоцій, емоційна близькість/віддаленість у міжособовій взаємодії. Перспективами подальших досліджень є вивчення релігійності як риси емоційної і інтуїтивно-почуттєвої сфери особистості.

Ключові слова: релігійність особистості, диспозиційний рівень, операціональний рівень, риси особистості, міжособова взаємодія, інтуїція.

Yaroschuk M. V. Types of individual religiosity: theoretical and empirical study of dispositional and operational characteristics. The primary problems of empirical study of individual religiosity are highlighted in the article. They are represented by psychometric validity of methods, representative content of the samples, cross-cultural opportunities of the research. The religiosity is treated as fulfillment of religious believes and practices in the certain religious institutions and spirituality is treated as a phenomenon with personal and experiential connotations. The spirituality without religiosity is analyzed. Two levels of religiosity are defined. Among them there is dispositional level represented by the personality traits, types of intuitions (inferential, affective and holistic) and operational level represented by self-regulation of emotions while interpersonal interaction. The results of the factor analysis allow revealing seven types of individual religiosity: religious-moral, religious-anxious, religious-formal, religious-intuitive, religious-normative, religious-conservative types. The types of individual religiosity have different dispositional characteristics: sensitiveness, conservativeness, empathy, anxiety, inferential, affective and holistic types of intuition, and various interactional characteristics based on emotional self-regulation: predominance of positive/negative emotions, self-regulation of emotion, degree of emotions brightness, emotional distance. The primary prospects of the further research are studies of individual religiosity as a personality trait of emotional and intuitive sphere.

Key words: religiosity of personality, dispositional level, operational level, interpersonal interaction, personality traits.

Ярошук М.В. Виды религиозности личности: теоретическое и эмпирическое конструирование диспозициональных и операциональных характеристик. В статье определены основные проблемы эмпирического исследования религиозности личности: вопросы психометрической валидности методик, репрезентативности выборок, кросс-культурный потенциал исследований религиозности. Определено, что религиозность – это выполнение религиозных верований и практик в конкретных религиозных институтах, а духовность содержит личностные характеристики и особенности, связанные с переживанием опыта. Установлено два уровня религиозности личности: диспозициональный уровень, представленный личностными чертами, свойствами и состояниями, и операциональный уровень как проявление межличностного взаимодействия. На основании факторного анализа выделено

сім видів релігійності людини: релігійно-моральний, релігійно-тревожний, релігійно-формальний, релігійно-інтуїтивний, релігійно-нормативний, релігійно-консервативний. Основні диспозиційні риси представлені чутливістю, консервативністю, робітністю, тривожністю, емпатією, сопереживанням, сдержанністю, розвинутим уявленням, інферентною, емоційною і холистическою інтуїцією. Операційний рівень представлений саморегуляцією емоцій, домінуванням позитивних/негативних емоцій, ступенем вираження і яскравості емоцій, емоційною близькістю/віддаленістю в міжособистісному взаємодії. Перспективами подальшого дослідження вважаємо вивчення релігійності як рис емоційної і інтуїтивно-чутливої сфери людини.

Ключові слова: релігійність людини, диспозиційний рівень, операційний рівень, міжособистісне взаємодія, риси людини, інтуїція.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних дослідженнях спостерігається активізація вивчення релігійності як важливого особистісного конструкту, що позитивно впливає на якість життя людини, її психологічне благополуччя, психічне здоров'я та гармонійну міжособову взаємодію [2; 3].

Релігійність як соціальний феномен і релігійність особистості є предметом вивчення філософії, теології, психології та інших дисциплін. У психології проблематика релігійності особистості розглядалася в контексті соціальної психології, загальної психології, психології розвитку, психології релігії та інших галузей психологічної науки. Релігійність досліджували багато філософів, передусім, І. Кант, Г. Гегель, Д. Юм та інші.

Незважаючи на відмінність підходів до вивчення релігійності та трактувань віри, у філософії виробилися деякі загальні положення, відображені у самому визначенні релігії. Філософський словник дає визначення релігії як світогляд та світосприйняття, а також відповідна поведінка і специфічні дії, засновані на вірі в існування богів та того чи іншого надприродного явища. Більше того, поняття релігії та релігійності особистості тісно взаємопов'язані. Релігійність особистості виникає як результат інтеріоризації постулатів релігії в процесі соціалізації. Філософський аналіз проблеми релігії слугував підставою для розробки відповідної тематики в психологічних дослідженнях.

У концепціях психологів немає спільної думки щодо природи релігійності людини. Психологи у своїх дослідженнях знаходять

підтвердження трансцендентної сутності релігійності людини. Також відзначаються психотерапевтичний, самоактуалізаційний, смислоутворюючий і творчий потенціали релігійності [2; 3]. В той же часу сучасних дослідженнях розглядаються в основному психологічні та соціально-психологічні детермінанти формування релігійності людини. Виділяються інстинктивний, невротичний, психотерапевтичний, моральний і ціннісно-орієнтаційний аспекти релігійності [4].

На формування релігійності і особистісних властивостей віруючого впливає релігійне виховання в сім'ї, усвідомленість приходу до віри, тривалість включення у віровчення (формування стереотипів релігійної свідомості і поведінки), інтенсивність релігійної мотивації.

Водночас, як зазначає К. Паргамент, важливими і доволі суперечливими позиціями у вивченні релігійності особистості залишаються питання структури цього феномену, приналежність її до інтра- чи інтер-індивідуальних характеристик людини, методи дослідження релігійності [4]. З основних проблем емпіричного дослідження релігійності особистості, на наш погляд, виділяються питання психометричної валідності запропонованих методик, репрезентативності вибірок, а також крос-культурна чутливість методів для дослідження релігійності у різних національно-культурних просторах. Вирішення цих питань може значною мірою наблизити до розуміння природи релігійності особистості, особливостей її динаміки та впливу на життя особистості. Цим зумовлено актуальність запропонованого дослідження.

Метою дослідження є теоретико-емпіричне дослідження релігійності особистості студента та конструювання диспозиційного і операціонального рівнів релігійності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У сучасних дослідженнях релігійності визначення останньої зіставляється через її порівняння із духовністю. Так, Е. Шафранські та ін. зазначають, що релігійність – це дотримання і виконання своїх вірувань і практик у конкретній релігійній інституції, тоді як духовність має більшою мірою досвідні і особистісні конотації [6]. Особистість може бути духовною без релігійності та виявлятися поза релігійним контекстом. Духовність передбачає визнання вищої сили як Творця порядку у світі, а релігійність передбачає приналежність до конкретної релігії і

релігійної практики. У науковій літературі визначено структуру релігійності як сукупності когнітивного (інтерпретація подій з погляду основних позицій обраної релігії), поведінкового (здійснення релігійних ритуалів і практик, з погляду яких особистість ставиться до себе, до інших і до світу загалом), емоційного (спектр емоційних переживань, емоцій та почуттів, що виникають внаслідок виконання релігійних практик), мотиваційний (інтенції, потреби і мотиви інтеграції релігії у життя) [3].

Дж. Тсанг та ін. вважають, що релігійність особистості слід вивчати через ієрархічну модель, що охоплює виокремленням диспозиційного і операціонального рівнів [7]. При цьому вчені відносять до диспозиційного рівня такі складові, як релігійне включення, суб'єктивне благополуччя та релігійну віру, тоді як операціональний рівень представлений релігійними орієнтаціями, молитвами та поведінковими релігійними актами. Погоджуючись із доцільністю виокремлення двох рівнів у релігійності особистості: диспозиційного і операціонального, ми вважаємо, що вони мають іншу компонентну представленість. Так, диспозиційний рівень, на наш погляд, представлений особистісними рисами, станами і властивостями, які пов'язані із релігійністю особистості, а операціональний рівень виявляється у взаємодії особистості з іншими.

Оскільки ми розглядаємо релігійність як особистісну рису, що належить до емоційної та інтуїтивно-почуттєвої сфери особистості [1], важливо дослідити особливості емоцій і почуттів у встановленні ефективної міжособової взаємодії студентів. Така логіка теоретичних узагальнень зумовила і процедуру емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У дослідженні взяло участь 356 осіб, студенти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Г. Шевченка, віком від 20 до 26 років. У дослідженні було використано методика В. Ю. Щербатих для вивчення релігійності особистості. Оскільки ми досліджуємо релігійність особистості у зв'язку з емоційно-почуттєвою сферою, ми використовували методика для діагностики емоцій і почуттів В. В. Бойка, що виявляються у міжособовій взаємодії і діагностуються за такими шкалами: невміння керувати власними емоціями, неадекватне

вираження емоцій, домінування негативних емоцій, негнучкість і неяскравість емоцій, небажання емоційної близькості. Для визначення диспозиційних особливостей релігійності особистості ми використовували методику Кеттелла для визначення особистісних рис. Оскільки релігійність досліджується нами у контексті емоційної та інтуїтивно-почуттєвої сфери особистості, ми також використали адаптовану і стандартизовану нами методику TIntS (Types of Intuition Scale), розроблено групою вчених на чолі з Дж. Претц та ін. [5].

Відповідно до цієї методики афективна інтуїція – це основа асоціативного мислення, інферентна має когнітивну природу, адже їй передують глибинні когнітивні і метакогнітивні процеси, а голістична – це так звана кумулятивна інтуїція, яка значно мірою визначається психологічними особливостями перцепції як пізнавального процесу. Голістична інтуїція також поділяється на образну, що виражає раптове отримання знань на основі утворення цілісних гештальтів, та абстрактну – знання, спосіб отримання яких неможливо пояснити, водночас як результат абстрактних умовиводів та заключень.

Групуючою зміною слугувала релігійність особистості, що діагностувалася з допомогою методики В. Ю. Щербатих, і визначала структуру індивідуальної релігійності та за такими шкалами: ставлення досліджуваного до релігії як філософської концепції, ставлення до магії, тенденція шукати в релігії підтримку та втіху, вираження зовнішніх ознак релігійності, підвищений інтерес до псевдонауки як сукупності загадкових явищ на основі вірувань, а не знань, віра в Творця і визнання існування вищої сили, релігійна самосвідомість як ставлення особистості до релігії – сукупності моральних норм поведінки. Отримані дані оброблялися процедурою факторного аналізу методом головних компонент із використанням Varimax rotation.

Результати факторного аналізу дали змогу визначити сім факторів, які сукупно становлять 57,75 % кумулятивної дисперсії. До першого фактора, що становить 11,66 % від загальної дисперсії, увійшли такі змінні: релігійність як ставлення до релігії – сукупності моральних норм (0,757), ставлення до релігії як філософської концепції (0,871), чутливість (0,357), емоційна близькість з іншими (0,352), афективна інтуїція (0,451). Таким чином, перший фактор ми назвали «релігійно-моральний», який за змістом виражає ставлення особистості до релігії як моральних правил, що спонукують до

вираження емпатії, співпереживання і розуміння інших людей, супроводжується емоційним інтуїтивно-почуттєвим відображенням дійсності і спрямовується на вираження емоцій, які породжують міжособову близькість між людьми.

До другого фактора, що становить 9,04 % від загальної дисперсії, увійшли такі змінні: розвинена уява (0,648), яскраве вираження емоцій у міжособовій взаємодії (0,398), схильність до тривожності (0,563), тенденція шукати в релігії підтримку і втіху (0,333), афективна інтуїція (0,351). Таким чином, відповідно до змісту цього фактора ми назвали його «релігійно-тривожний», що характеризує досліджуваних із релігійністю як рисою, спрямованою на пошук підтримки, зниження тривожності, надлишкової чутливості, емоційності у стосунках з іншими і світом загалом.

Третій фактор, що становить 8,45% від загальної дисперсії, представлений такими змінними: домінування негативних емоцій у міжособовій взаємодії (0,660), експресивність (0,605), відсутність холистичної інтуїції (-0,317), зовнішні ознаки релігійності (0,412). Таким чином, відповідно до змісту цього фактора ми його назвали як «релігійно-формальний», що виражає зовнішню релігійну ритуальність, водночас не демонструє релігійність як особистісну рису, що належить до емоційної та інтуїтивно-почуттєвої сфери особистості, та не вирізняється внутрішніми потребами у приналежності до релігії.

Четвертий фактор, що становить 7,51% від загальної дисперсії, виражений змінними: емоційною стійкістю (0,532), вірою в Творця і визнання існування вищої сили (0,462), емоційною близькістю в міжособовій взаємодії (0,369), холистичною інтуїцією (0,355). Відповідно, ми назвали цей фактор «релігійно-інтуїтивний», адже високі показники холистичної інтуїції виражають поєднання високорозвиненої інферентної (когнітивної) й афективної інтуїції. Також цей фактор відображає глибинні корені релігійності особистості, які породжують її віру.

П'ятий фактор, що становить 7,14 % від загальної дисперсії, виражений змінними: висока нормативність поведінки (0,738), релігійність як ставлення до релігії – сукупності моральних норм (0,657), що також поєднується із вірою в Творця і визнання існування вищої сили (0,454), керування власними емоціями (0,346), інферентна інтуїція (0,358). Відповідно до змісту цього фактора ми назвали його

«релігійно-нормативний». Він виражає усвідомлене дотримання встановлених мораллю і суспільством норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні цілей, тонічність у дотриманні власних зобов'язань, та відповідальність. Також до характеристик цього виду релігійності належать високі показники інферентної інтуїції, що відображає пошук рішення на основі аналітичних процесів, які раптово оформлюються у правильне розв'язання задачі чи вирішення проблеми.

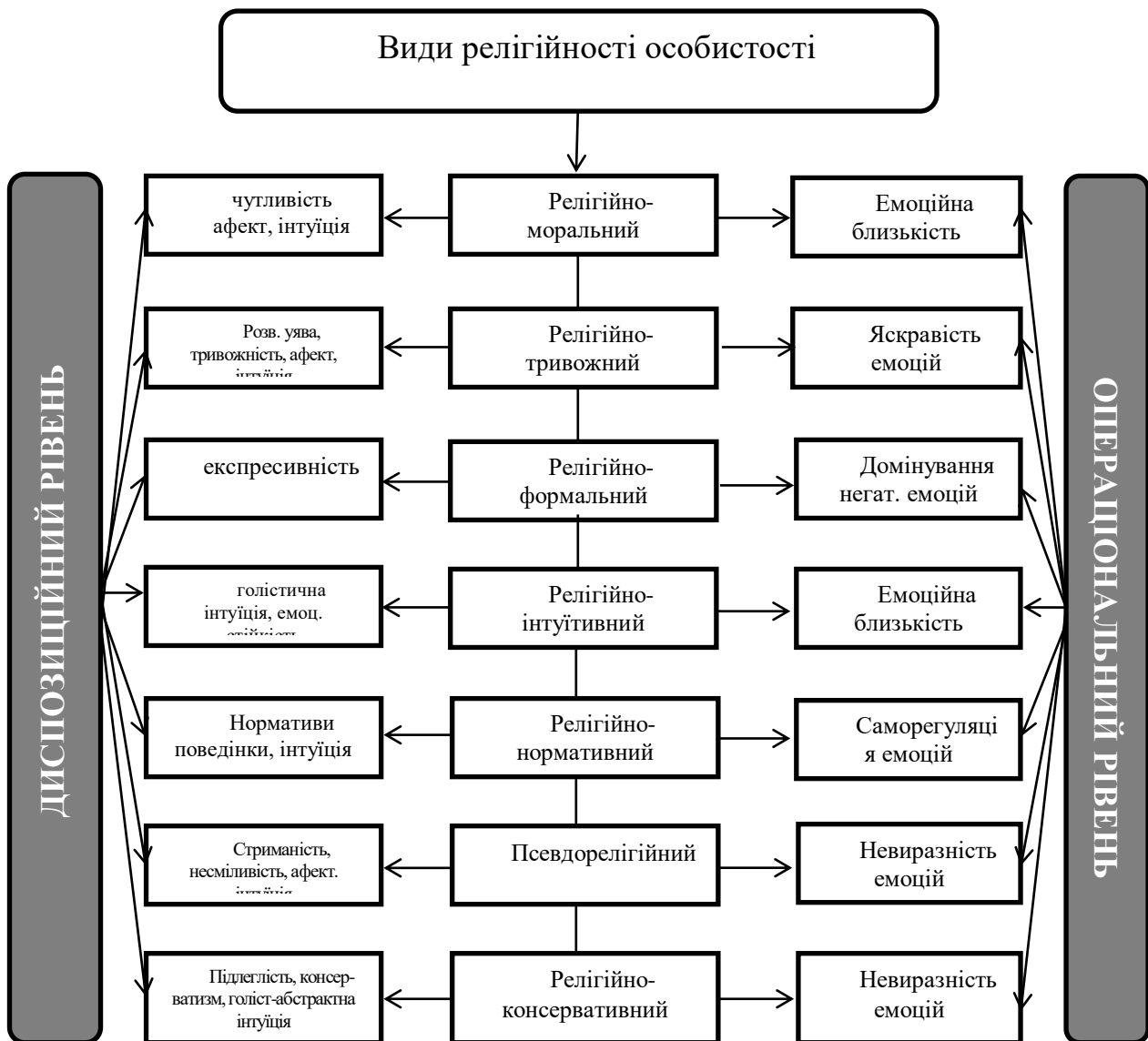

Рис. 1. Види релігійності особистості

Шостий фактор, що становить 6,98 % від загальної дисперсії, містить такі змінні: позитивне ставлення до магії як до потойбічних сил (0,725), ставлення до псевдонауки як сукупності загадкових явищ на основі вірувань (0,725), невиразність емоцій у встановленні

міжособової взаємодії, несміливість (0,377), афективна інтуїція (0,347). Відповідно до змісту цього фактора ми назвали його «псевдорелігійний». Він вирізняється невпевненістю у власних силах, стриманістю, з різними побоюваннями, прагненням залишатися осторонь.

Сьомий фактор, що становить 6,97 % від загальної дисперсії, виражений змінними: консерватизмом (0,744), невиразністю емоцій у встановленні міжособових контактів (0,638), підлеглістю (0,638), голістично-абстрактною інтуїцією (0,451). Ми назвали цей фактор як «релігійно-консервативний» на позначення наслідування традицій і правил, неготовності приймати нові ідеї, низької здатності до встановлення міжособової взаємодії на основі емоційних контактів.

Таким чином, результати факторного аналізу дали змогу визначити сім видів релігійності особистості у сукупності диспозиційних і операціональних характеристик (див. рис. 1).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати теоретико-емпіричного дослідження релігійності особистості дали змогу дійти висновків про сім видів останньої на основі вираження диспозиційних і операціональних характеристик. До основних диспозиційних характеристик увійшли особистісні риси, стани і властивості: чутливість, емпатія, тривожність, консервативність, підлеглість, сміливість, стриманість, розвинена уява, афективна, інферентна і голістична інтуїція, а до операціональних характеристик належать керування власними емоціями, вираження емоцій, домінування негативних/позитивних емоцій, ступінь яскравості емоцій, емоційна близькість/віддаленість. Перспективами подальших досліджень є вивчення релігійності студентів як риси емоційної і інтуїтивно-почуттєвої сфери особистості.

Література

1. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика / Л.В. Засекіна, С.В. Засекін. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 187 с.
Zasiekina L. V., Zasiekin S.V. Psycholinguistychna diagnostyka [Psycholinguistic diagnostics]. – Lutsk: RVV «Vezha» Lesya Ukrainka National University, 2008. – 187 p.
2. Haug I.E. Including a spiritual dimension in family therapy: Ethical Considerations, Contemporary Family Therapy, 1998. – 20(2). – P. 181–194.
3. Koenig H.G. and McCullough, M.E. and Larson, D.B. (2001). Handbook of religion and health / H. G. Koenig, M. E. McCullough, D.B. New York: Oxford University Press, 2001. – 308 p.

4. Pargament K.I. The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE / K. I. Pargament, H. G. Koenig, L. M. Perez // *Journal of Clinical Psychology*, 2000. – Vol. 56 – P. 519-543.
5. Pretz, J. E., & Totz, K. S. Measuring individual differences in affective, heuristic, and holistic intuition. *Personality and Individual Differences*, 2007. – Vol. 43. – P. 1247–1257. DOI: 10.1016/j.paid.2007.03.015
6. Shafranske E. Clinical psychologists' religious and spiritual orientations and their practice of psychotherapy / E. Shafranske, E. Melony // *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. – 1990. – Vol. 27. – P. 72–78.
7. Tsang J. and McCullough, M.E. Measuring religious constructs: A hierarchical approach to construct organization and scale selection / J. Tsang, M. McCullough / In S. J. Lopez and C. R. Snyder (Eds.), *Handbook of Positive Psychological Assessment*, 2003. – P. 345-360.